

IZVOARELE GRECO-LATINE ASUPRA ETNOGENEZEI VECHILOR POPULAȚII BALCANICE

DE

Acad. EM. CONDURACHI

Considerată din punct de vedere al izvoarelor, problema vechilor populații ale Peninsulei balcanice apare la prima vedere destul de limpede. Într-adevăr, peste un strat de populații foarte vechi, pelasgi, lelegi — locuitori ai Greciei continentale, ai insulelor și ai coastei occidentale a Asiei Mici, s-au suprapus la un moment dat triburile grecești aheene. Acestea din urmă vor fi la rîndul lor cucerite și parțial asimilate de alte triburi grecești, semnalate în izvoare sub numele de dorien. Cît despre popoarele din centrul și nordul Peninsulei balcanice, este vorba în primul rînd de triburile trace și paioniene — acestea sînt menționate în poemele homerice ca fiind aliați ai troienilor. În acea supremă frămîntare a popoarelor egeene care a fost războiul Troiei, tracii din Balcani și Asia Mică vor juca un rol destul de însemnat. În sfîrșit, în ceea ce privește știrile pe care le avem despre triburile ilirice (termen destul de vag prin care unii autori antici desemnau diversele triburi din zona de sud-vest a Peninsulei balcanice), acestea datează dintr-o perioadă mai recentă, adică de la sfîrșitul secolului al VI-lea î. e. n. Un mic număr de informații privind triburile din Moesia, geții și dacii instalați în nordul Balcanilor, datează și ele din epoca arhaică, adică începînd cu secolul al VI-lea î. e. n. Aceste izvoare, ale căror fire s-au înlănțuit de mai multe ori pînă în cele mai fine nervuri, nu sînt totuși decît *membra disjecta* ale unui tezaur de cunoștințe acumulate de lumea greacă de-a lungul secolelor.

Prima întrebare care se pune, deci, atît istoricilor cît și lingviștilor, este de a preciza dacă aceste cunoștințe au un filon comun sau dacă (și această ipoteză este mai demnă de luat în seamă) ne găsim în fața a două realități: una, tradițională, care reflectă geografia homerică și cealaltă, infinit mai amplă și mai aproape de adevăr, oglindind geografia greacă din epoca arhaică. În acest tablou avînd mai multe părți umbrite decît luminoase, cercetările lingvistice și arheologice au venit de mai multe ori în ajutor ca să confirme — cel puțin în parte — ecourile și informațiile disparate furnizate de literatura greacă.

În acest fel, întinericul care învăluia istoria Greciei înainte și după sosirea grecilor a început să se destrame. Descifrarea numeroaselor tablete scrise în alfabetul liniar B a permis, acum câțiva ani, stabilirea unui punct de reper extrem de însemnat. Este totuși adevărat că aceste documente redactate în limba greacă și descoperite în special la Cnossos și Pylos nu ne oferă detalii de ordin geografic sau istoric propriu-zis¹. Față de informațiile

Fig. 1. — Harta răspîndirii populațiilor antice din regiunea sud-est europeană.

deosebit de prețioase pe care tabletele scrise în alfabetul liniar B ni le oferă în ceea ce privește pe greci — istoria limbii, a structurii social-economice și a culturii lor — pentru moment trebuie să ne mărginim la textele homerice, singurele izvoare scrise care pot da în oarecare măsură informații asupra etnogenezei popoarelor balcanice și sud-est europene.

Cu tot caracterul lor poetic, analiza riguroasă a acestor informații poate duce la o valorificare a lor fructuoasă, cîteodată chiar la confirmarea

¹ M. G. Ventris și Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge, 1956. Cf. Frank M. Stubbings, în *CAH*, I (VI: *The Aegean bronze Age*), Cambridge, 1964, p. 69.

rezultatelor obținute în ultima vreme de lingviști și arheologi. Prezentarea, chiar sumară, a celor mai importante date privind vechile populații care au locuit odinioară în Peninsula balcanică se dovedește a fi extrem de necesară. În imposibilitatea de a preciza, fie și în mod relativ, izvoarele orale sau scrise din care aceste texte literare și-au cules informațiile, este necesar să recurgem, o dată mai mult la prezentarea lor cronologică.

Primele informații scrise privind popoarele care locuiau în vechime în Grecia continentală și insulară vorbesc de prezența în această insulă a pelasgilor și a lelegilor. Cele două nume pre-elenice fără îndoială, subliniază anterioritatea și caracterul autohton al acestor grupuri de populații. Pelasgii sînt amintiți de mai multe ori în *Iliada*, ca aliați ai troienilor. Grupăți în lista alianțelor troiene, ei sînt indicați ca locuitori ai Larissei și avînd drept conducători pe Hippothoos și Pylaïos. Textul pare să indice faptul că aici nu este vorba de cetatea tesaliană, ci de o altă Larissa, micro-asiatică, situată — urmînd ordinea acestei enumerări — undeva între tracia din Hellespont și alți aliați din împrejurimile Troiei². Alte pasaje ale epopeii homerice inseră numele acestei populații într-o listă care îi face probabilă prezența și în insule și în Grecia continentală³. Zeus din Dodona poartă și denumirea de pelasgic⁴. Argos în Tesalia, este de asemenea calificat drept pelasgic⁵. Nu este deci de mirare că izvoarele ulterioare adaugă termenul de „autohtoni” la numele pelasgilor, cu toate că această noțiune a apărut mai tîrziu, în epoca arhaică, desemnînd nu o populație străină, ci chiar pe strămoșii grecilor. Este adevărat că istoriografia greacă, începînd cu Hecateu din Milet, va reveni asupra acestei interpretări, subliniind caracterul străin, pre-elenic, al pelasgilor. Hecateu afirmă chiar că pelasgii au fost odinioară împinși de atenieni către insula Lemnos⁶. Herodot va adopta același punct de vedere, amplificînd însă datele problemei. Într-adevăr, dacă pe de o parte îi consideră pe pelasgi ca reprezentînd toate populațiile non-grecești, pe de altă parte el adaugă — ceea ce este departe de a simplifica lucrurile — că vechii atenieni, arcadieni și eolieni făceau și ei parte din popoarele anterioare grecilor propriu-zisi⁷. În ciuda unor reticențe semănate ici-colo în text, poziția sa rămîne fermă: pelasgii vorbeau o altă limbă decît grecii și ocupau un spațiu geografic care îngloba cele două țărmuri ale Mării Egee, precum și insulele Arhipelagului. Tucidide va merge și el în aceeași direcție luîndu-i pe pelasgi drept element autohton și apropiindu-i de tirenieni⁸ — problemă pusă și rezolvată destul de arbitrar și de către Hellanicos⁹.

Lelegii, cel de-al doilea element autohton, joacă un rol analog în literatura istorică greacă. Ca și pelasgii, ei nu erau o populație greacă ci, înrudiți cu carienii, se dedau ca și aceștia pirateriei. După unele izvoare mai tîrzii cel mai important centru al lelegilor ar fi fost Milētul¹⁰; după

² II, 840 și urm.

³ II, 681, XVII, 288, 301; X, 429.

⁴ XVI, 233. Hera poartă același epitet în Thessalia și în Samos; Apoll. Rhod. I 14; Eustath. Dion. Per. 534, Cf. I. Schmidt, în *RE*, XIX, 1938, col. 251.

⁵ Paus. II, 22,1.

⁶ *FGH*, I, 133; cf. și fr. 119 = Strab. VII, 321 și 127 = Her. VI, 137.

⁷ II, 56; VIII, 44; I, 146; VII, 94—95; I, 57.

⁸ I, 3, 2; IV, 109, 4.

⁹ *FGH*, 4, 4 și 91. Cf. Fr. Schachermeyr, în *RE*, XXX, 1938, col. 252—5.

¹⁰ *FGH*, I, 98 (Pherekydes, 111); Strab. VII, 321; XIV, 635; St. Byz. s.v.

Herodot ei ar fi locuit și în insulele Ciclade¹¹. La rîndul său, Aristotel afirmă că prezența lor ar fi fost de asemenea atestată în Etolia și Acarnania¹². Această ultimă informație se bazează probabil, pe o veche tradiție, căci Hesiod¹³ menționează și el prezența legegilor în Locrida. Pe de altă parte, prezența lor ar fi fost constatată și în sudul Peloponezului¹⁴. Și izvoarele consultate de către Ștefan din Bizanț oferă date despre prezența legegilor în nordul Greciei, ca vecini ai moloșilor¹⁵. În sfîrșit, o informație ulterioară îi prezintă ca fiind descendenți ai pelasgilor din Tesalia¹⁶.

Nu este oportun să discutăm aici originea acestei tradiții a literaturii, care subliniază caracterul autohton — respectiv non-grec — al pelasgilor și al legegilor. O tradiție care durează de-a lungul atîtor secole, de la apariția primelor triburi aheene și pînă în momentul constituirii definitive a poemelor homerice, este binevenită pentru a susține ipoteza potrivit căreia în anumite zone și grație anumitor împrejurări de ordin istoric o populație prehelenică a putut să se mențină cu o tenacitate suficientă pentru ca poetul homeric, în primul rînd și primii istorici greci, în al doilea rînd, să-i poată păstra amintirea. Vestita inscripție de la Lemnos, descoperită acum o jumătate de secol, confirmă de asemenea, prezența unei populații prehelenece în secolul al VII-lea î. e. n.¹⁷.

Cercetările arheologice au precizat în bună măsură elementele caracteristice ale civilizației egeene (termen general care cuprinde insulele și Grecia continentală), civilizație care a precedat cea mai veche perioadă a civilizației grecești (civilizația mileniilor IV — III î. e. n., în toate fazele sale succesive: M. A. I, II, III, respectiv H. A., I, II, III; M. M., I, II, III respectiv H. M. I, II, III). Uneori, această cronologie relativă, mult mai articulată în cea de-a treia fază a sa (M. R. I, II, III) este susceptibilă de a deveni o cronologie absolută, în urma confruntării sale cu unele documente mesopotamice și egiptene, descoperite în Creta¹⁸. Descifrarea tabletelor descrise în alfabetul liniar A ar face fără îndoială posibile unele precizări de ordin lingvistic și istoric cu privire la populația care a precedat instalarea triburilor aheene (H. A. I, II, III), permițînd poate în același timp considerarea populațiilor egeene din milenii IV — III î. e. n. ca făcînd parte fie din triburile micro-asiatice, fie din populațiile de limbă indo-europeană care au coborît în Grecia și în insule cu mult înainte de sfîrșitul celui de-al III-lea mileniu.

O altă populație non-grecă din Balcani este cea a tracilor, de asemenea aliați ai troienilor¹⁹. Poemele homerice amintesc de prezența lor pe coasta de nord a Mării Egee — de unde termenul de „mare tracică” aplicat părții sale septentrionale. Din lectura poemelor se constată că la Homer tracii sînt prezentați într-o lumină extrem de favorabilă. Vitezele și boga-

¹¹ I, 175.

¹² Citat de Strab. VII, 322.

¹³ Fr. 115. Cf. Strab. VII, 322.

¹⁴ Paus. III, 1,1; 12,5; St. Byz. s.v.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Dion Hal., *Hist. Rom.*, I, 17. Cf. Geyer, în *RE*, XII, 1925, col. 1890—1893.

¹⁷ Cf. A. Torp, *Die vorgriechischen Inschriften von Lemnos* (*Christiania Videnskabs-Selskabs Skrifter. Hist.-phil. Klasse*), 1903, nr. 4, p. 5 și urm.; P. Kretschmer, *Die tyrrenischen Inschriften von Lemnos*, în *Donum Natalicium Schrijnen Nymègue*, 1929, p. 277 și urm.

¹⁸ Cf. J. L. Caskey, *Greece, Crete and the Aegean islands in the early bronze age*, în *CAH*, I, 26 a, Cambridge, 1965 și Frank M. Stubbings, *op. cit.*

¹⁹ II., I, 594; *Od*, IX, 39.

tele lor căpetenii — un Acamas sau un Rhesos — se puteau compara cu Diomede și Ulise ²⁰. Alt rege trac, Licurg — al cărui nume îl anunță pe viitorul reformator spartan — a îndrăznit să se măsoare cu însuși Dionysos ²¹. Ulise, la rindul său, înapoindu-se după sfârșitul războiului troian, va poposi la ciconii traci; aici va primi din mâinile lui Maron, preot al lui Apolon, vinul greu și înmiresmat grație căruia îl va învinge pe Polifem ²². Poemele homerice îi menționează pe traci nu numai în Chersones, în Tracia, ci și în insule, îndeosebi la Lemnos și în Asia Mică ²³. În sfârșit o serie de teme mitologice legate de cultul lui Apolon, al lui Ares, al Afroдитеi, al lui He-faistos și Dionysos lasă impresia vagă, ca de altfel numeroase alte impresii homerice, că grecii și tracii, la fel de bogați și de îndrăzneți, își purtau o stimă reciprocă chiar atunci când soarta îi situa în tabere opuse. Ei nu erau încă barbari, așa cum au fost denumiți carienii, o altă populație autohtonă din Asia Mică; ei nu erau încă „barbarii” din țara zăpezilor și a ceturilor ²⁴.

În mod evident, este necesar ca acest tablou să fie analizat atît în contextul criticii poemelor homerice, cît și din punctul de vedere al realităților proprii civilizațiilor balcanice, așa cum sînt dezvăluite acestea în urma descoperirilor și investigațiilor arheologice: O astfel de analiză nu este întotdeauna ușoară. Cu toate acestea, un lucru este clar, în special în lumina ultimelor cercetări arheologice tracii lui Homer aparțin epocii bronzului, al cărei fast și opulență corespunde unui anumit moment al civilizației balcanice și anume sfârșitului mileniului al II-lea. Această imagine contrastează cu cea a primelor secole din mileniul următor, caracterizate printr-o civilizație mult mai simplă dacă nu chiar primitivă, proprie începuturilor primei epoci a fierului ²⁵. Acest fapt ar putea explica înlocuirea numelor tradiționale acordate de poemele homerice unor triburi trace prin altele noi, consemnate de istoriografia arhaică. Aceasta în sensul că, la sfârșitul epocii bronzului și la începutul epocii fierului, peste vechile triburi, denumite tracice de poemele homerice, s-au suprapus altele noi, a căror civilizație nu o continua direct pe aceea anterioară epocii bronzului.

Cu toate acestea, geografia istorică a poemelor lui Homer este suficient de bogată pentru a afirma că, în ciuda contrastului dintre realitățile arheologice menționate mai sus, autorul lor a înmănunchiat un mare număr de informații cu privire la traci și paionieni. Nu e cazul să insistăm aici asupra amănuntelor acestei geografii istorice a regiunilor extra-elenice.

²⁰ *Il.*, X, 434, 559.

²¹ *Il.*, VI, 130.

²² *Od.*, IX, 163, 204.

²³ *Il.*, I, 594.

²⁴ *Il.*, XIII, 577; XXIII 808; *Od.*, VIII, 39.

²⁵ Cf. A. Severyns, *Homère et l'histoire*, în *Ant. Class.*, 33, 1964, p. 327. Acest fapt ar putea explica înlocuirea vechilor nume atribuite în poemele homerice triburilor tracice, prin alte nume atestate de istoriografia greacă din epoca arhaică. Acest fenomen ne permite să formulăm ipoteza potrivit căreia o mișcare de triburi ar fi avut loc la sfârșitul epocii bronzului. Noi triburi tracice, aparținînd din punct de vedere al gradului lor de civilizație primei epoci a fierului (Hallstatt A), au asimilat sau înlocuit, probabil, vechile triburi considerate drept tracice în poemele homerice. Din punct de vedere arheologic se pune problema dacă se poate considera perioada de tranziție între epoca bronzului și epoca fierului drept o cezură sau o transformare a unor forme proprii epocii bronzului în forme caracteristice Hallstatt-ului. Cf. Cristo Danov, *Social and economic evolution of the ancient Thracians in Homeric, archaic and classical times*, în *Etudes historiques à l'occasion du XIe congrès international des sciences historiques*, Sofia, 1960, p. 7 și nota 7.

Totuși, ni se pare util să ne oprim asupra unei probleme de care trebuie să se țină seama pentru a obține unele precizări cu privire la etnogeneza triburilor balcanice și anume: este posibil sau nu să se precizeze momentul constituirii geografiei homerice a Balcanilor? Cele mai recente studii referitoare la adevăratul moment al constituirii definitive a acestor poeme au subliniat faptul că detaliile care reflectă perioada tîrzie a lumii egeene — așa cum este schițată în cele două epopei — sînt extrem de rare²⁶. Cu alte cuvinte, am fi înclinați să credem că realitățile balcanice consemnate în cele două poeme aparțineau unei epoci anterioare secolului al XII-lea î. e. n. — perioadă în care sînt localizate profunde transformări cunoscute în istoria greacă sub numele de invazia dorică. Este greu să se stabilească etapele parcurse de geografia homerică în procesul său de îmbogățire. Pare totuși verosimil ca această acumulare de informații să se fi prelungit pînă la începutul, dacă nu chiar pînă la sfîrșitul secolului al VII-lea, dată mai mult sau mai puțin aproximativă la care epopeele homerice au ajuns la forma lor clasică²⁷. Arheologia poate aduce în sprijinul acestor afirmații cîteva documente de o valoare excepțională. Într-adevăr epoca bronzului își atinge în Balcani perioada de maximă înflorire tocmai între secolele XII—IX î. e. n.²⁸. Dacă ne putem opri asupra acestei concluzii de ordin general, pe de altă parte nu putem găsi nici o fundamentare literară sau istorică ce ne-ar permite să urcăm în timp pînă la faza inițială a apariției triburilor trace pe teritoriul menționat mai sus. Domeniul acestei probleme este rezervat cercetărilor lingvistice și arheologice, singurele capabile să aducă o serie de precizări în ceea ce privește sosirea primelor triburi de grai indo-european în sud-estul Europei.

Pe de altă parte, textele homerice nu fac nici o aluzie la o altă problemă care se impune cu toate acestea atenției noastre și anume deplasarea anumitor triburi trace din spațiul balcanic în spațiul microasiatic. Este vorba de originea traco-balcanică a frigienilor și a bitinienilor. Unele informații de ordin literar ca și unele documente epigrafice datînd dintr-o perioadă ulterioară, descoperite în Asia Mică, nu lasă nici o îndoială asupra caracterului străin al acestor popoare în raport cu populația care locuia în regiunea respectivă²⁹. Deplasarea ar fi putut avea loc în cursul marilor migrații de triburi constatate de-a lungul mileniului al XIII-lea, înainte și după perioadele în care geografia istorică a Greciei continentale și insulare era pe cale de a suferi schimbări importante.

Expansiunea lumii miceniene a făcut posibilă constituirea unei adevărate geografii homerice, războiul troian sintetizînd în chip strălucit experiența istorică a pătrunderii miceniene în Asia Mică. Pe de altă parte ne este mult mai greu să reconstituim bagajul cunoștințelor acumulate de greci, fie în ceea ce privește noile lor realități, fie în privința realităților extra-grecești și balcanice de după contralovitura invaziilor dorică. Este posibil ca, o dată restabilit echilibrul intern al lumii grecești, anumite aspecte noi ale acestor realități extra-grecești să fi pătruns în cîntecele homerice defi-

²⁶ Cf. G.S. Krik, *The Homeric poems as history*, în CAH, II, 396, Cambridge, 1965, p. 25 și urm.

²⁷ Cf. M. I. Finley, *The world of Odysseus*, New-York, 1965.

²⁸ C. V. Mikov, *Zlatnoto skrovite ot Vălcitrân*, Sofia, 1958, p. 6 și urm.

²⁹ Cf. Otto Haas. *Die phrygischen Sprachdenkmäler (Ac. Bulg. des sciences, Linguistique balkanique, X)*, Sofia, 1966, p. 7 și urm.

nitiv cristalizate în lumea ionică. Un exemplu în această privință ne este oferit de pasajul din cartea a IX-a a Odissei unde este vorba de rolul jucat de Maron, preot al lui Apolon din Ismaros. Așa cum s-a demonstrat pe bună dreptate, toate aceste nume anunță viitoarea colonie greacă Maronea, întemeiată de coloniștii din Chios³⁰.

Informațiile scrise de care dispunem în prezent cu privire la deplasările tribale ce au avut loc în cursul ultimelor secole ale mileniului al II-lea sînt de dată mai recentă. Săpăturile și cercetările efectuate după cel de-al doilea război mondial, în special în Tesalia, au schimbat substanțial perspectiva noastră asupra istoriei egeene de la începutul secolului al XII-lea. Un nou element a intrat în joc și anume „popoarele mării”. Această coaliție maritimă (filistini, aheeni (?), lidieni, tirenieni etc.) ale cărei atacuri au fost respinse de către Ramses al III-lea și Mernephtah, pare să fi jucat un rol deosebit în prăbușirea orașelor și palatelor miceniene. Dorienii, de asemenea triburi de origină elenă, care locuiseră timp de cîteva secole în munții iliro-albanezi, au coborît către sud abia în urma acestor evenimente. Ignorînd analele egiptene și hitite care ne dau informații asupra ravagiilor rezultate în urma atacurilor triburilor egeene, tradiția greacă subliniază rolul exclusiv al heraclizilor. Ea n-a reținut deci decît epilogul unui șir de catastrofe care zguduiseră „imperiul” micenian³¹.

Este deci evident faptul că Herodot ca și Tucicide au folosit, fie o tradiție locală relativă la dorienii, fie izvoare mai vechi, bazate pe o tradiție analogă. Tucicide³² ne oferă un tablou destul de limpede al migrațiilor care s-au revărsat asupra Greciei după războiul troian. Tesalienii i-au împins pe beoțienii din sud-vestul Tesaliei către regiunea care le va purta mai apoi numele după 60 de ani de la căderea Troiei : „dorienii și heraclizii au cucerit Peloponezul după 80 de ani de la căderea Troiei”. Marele istoric însuși vorbește de o lungă perioadă de invazii. În orice caz este vorba de trei mari etape ale cuceririlor dorice. Așa cum s-a mai observat pe bună dreptate, tradiția de care se folosisse Tucicide era de origine miceniană. Într-adevăr, punctul de plecare al cronologiei sale îl constituie războiul troian, eveniment micenian și nu doric.

Alte izvoare — lingvistice și arheologice — oferă unele precizări cu privire la calea parcursă de triburile „dorice”. În ceea ce privește originea numelui lor, cercetările recente par să opteze pentru concluzia propusă de Herodot³³, după care grupurile de triburi plecate din Ftiotida și care s-au oprit la Dryopis, în Dorida, ar fi luat numele regiunii în care s-au fixat. Astfel termenul de macedonean ar aminti șederea lor în munții Pindului (acesta este sensul ce pare să-l aibă cuvîntul *makednos* = „highland”³⁴) și cel de dorian în Dorida. Cele două nume par să fi fost date dorienilor de populațiile din vecinătate, adică de către populațiile miceniene invadate.

³⁰ IX, 202—203.

³¹ Cf. Fr. Schachermeyr, în *Der Kleine Pauly*, II, Stuttgart, 1967, col. 145—147; V. Milojević, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în AA, 1948, col. 12—36; G. Vitalis, *Die Entwicklung der Sage von der Rückkehr der Herakliden*, Greifswald, 1930.

³² I, 12.

³³ I, 56,2.

³⁴ A. P. Daskalakis, *The Hellenism of the ancient Macedonians*, Salonic, 1965, p. 12; cf. N. G. L. Hammond, *The end of the Mycenaean civilization and the dark age*, în CAH, 1964, p. 30.

Numele celor trei triburi dorice tradiționale — Hylleis, Pamphylis și Di-manes — par însă a fi originale, rămânând neschimbate în tot cursul emigrației. Sistemul de trei triburi, caracteristic structurii lumii dorice, era deja cunoscut ³⁵.

Independent însă de anumite tradiții homerice sau post-homerice cu privire la geografia istorică greacă, un lucru apare evident; în secolul al VI-lea, epocă din care datează primele informații sigure referitoare la această problemă, zonele în care această geografie se putea constitui erau doar două la număr: mai întâi Grecia ionică și insulară, ilustrată de Anaximandru, Hecateu din Milet și Hellanicos din Mitilene; în al doilea rând Grecia continentală, în special Attica și Beoția, ilustrată de Pindar și Phericide din Atena. *Istoriile* lui Herodot reprezintă sinteza acestor două curente de informații geografice.

Nu e locul să stăruim aici asupra realităților geografice și istorice amintite de aceste două izvoare de informație referitoare la Grecia continentală și insulară. În fond, în afară de cele care menționează prezența în acele locuri a vechilor populații — pelasgi și lelegi — despre care am vorbit mai sus, toate celelalte date ne oferă informații asupra unor realități devenite clasice. Totuși, citind cu atenție aceste izvoare, tabloul apare mai complicat datorită amestecurilor care au avut loc în nord, între triburile elenice din cel de-al doilea val migrator și iliri, sau între heraclizi și populațiile autohtone ce locuiau pe pământul Helladei cu mult timp înainte de coborîrea aheenilor. Acesta este, pentru a da numai un singur exemplu, cazul etolienilor, instalați în partea apuseană a Greciei centrale. Considerați de către Euripide ³⁶ drept „mixobarbaroi”, vorbind după Tucidide o limbă „foarte puțin cunoscută” ³⁷, etolienii par să se fi amestecat cu ilirii într-o perioadă îndepărtată a locuirii lor în Balcani. Polibius ³⁸ i-a considerat chiar „non-greci”; cauza acestei exagerări ne este însă cunoscută, fiind numeroase motivele care îl îndemnau la aceasta pe marele istoric grec. Din nefericire dialectul lor primitiv nu poate fi reconstituit în mod sigur, cele mai vechi documente epigrafice cunoscute prezentînd deja o puternică influență a limbii comune grecești ³⁹.

Procesul de geneză al lumii grecești ce popula coasta occidentală a Asiei Mici se dovedește a fi încă și mai complex. Ne interesează aici însă mai ales zona balcanică propriu-zisă, care va ocupa un loc din ce în ce mai important în geografia istorică, pe măsură ce datele sale economice și politice vor pătrunde, împreună cu întemeierea primelor colonii grecești, în orizontul economic și politic grec. Să ne îndreptăm mai întâi privirile asupra hărții geografice și etnografice a zonei de sud-vest a Balcanilor, locuită în epoca istorică de către triburile ilirice. Acest fapt nu e menționat în poemele homerice, primele informații scrise aparținînd unei epoci ulterioare. În această privință, cercetările arheologice și lingvistice și-au adus aportul o dată mai mult, oferind date noi grație cărora tabloul etnic al zonei ilirice propriu-zise poate fi reprezentat cu o oarecare precizie. În cadrul geografiei istorice a epocii arhaice — geografie la a cărei alcătuire rolul cel mai impor-

³⁵ Herodot I, 56,2; Cf. N. G. L. Hammond, *op. cit.*, p. 30. Încă la Homer apare termenul de *τριχάκες*, *δὲ τριχά* la dorienii din Creta și Rhodos (*Il.*, II 655—6).

³⁶ *Phen.*, 138.

³⁷ 3, 94, 5.

³⁸ 18, 5, 8.

³⁹ Cf. Thumb-Kiekers, *Handbuch der gr. Dialekten*, 1932, p. 298.

tant îi revine lui Hecateu din Milet — populațiile de pe țărmul oriental al Adriaticii nu puteau să nu suscite un anumit interes, cu atât mai mult cu cât spre sfârșitul secolului a fost întemeiată colonia Epidamnos (627 î. e. n.), iar cu câteva decenii mai târziu Apollonia (588 î. e. n.). Totuși, aceste informații reluate de Herodot nu fac nici o distincție între diferitele triburi care locuiau în această zonă. Foarte probabil, atât pentru Hecateu cât și pentru Herodot, termenul de iliri desemna în mod special triburile care locuiau în sud-estul zonei adrio-balcanice. Termenul este cu toate acestea mult mai vechi, fiind reținut de mitologia greacă alcătuită într-o epocă precedentă. Într-adevăr, mitologia greacă s-a îmbogățit cu unele contribuții beoțiene privitoare la Illyrios. Având forma unui șarpe binefăcător, acest erou eponim ar fi fost fiul lui Cadmos și al Armoniei⁴⁰. După o redactare tirzie a acestei legende, cele două personaje ar fi trecut de frontierele Macedoniei ca să pătrundă într-o regiune care va primi mai târziu numele fiului lor, Illyrios, înălțat la rangul de erou. Ei s-au instalat în vecinătatea enheleienilor, la rîndul lor numiți, tot după o tradiție beoțiană „poporul țipărilor”. Ei locuiau în Epir, nu departe de teritoriile aparținând triplului Geryonen⁴¹. Euripide⁴² va porni la rîndul său pe urmele acestor iliri mitici, atunci cînd îi va prezenta pe Cadmos și pe Armonia conducînd lupta împotriva orașelor grecești. Puțin mai târziu, Apollodor⁴³ îmbină izvoarele și legendele diferite care îl prezintă pe Cadmos oferind, potrivit hotărîrii unui oracol, ajutorul său enheleienilor în război cu illyri, al căror rege va fi proclamat după victorie. Potrivit unui ciclu mitic foarte răspîndit la greci, cei doi soți vor sfîrși prin a se transforma în șerpi.

Dacă am încerca să căutăm simburile de adevăr din sensul general al acestei „saga” beoțiene, ar trebui să alegem între următoarele două posibilități: fie o reminiscență tirzie a unei epoci în care beoțienii, ca de altfel și ceilalți doriene, au coborît din Epir pentru a-și lua în stăpînire viitoarea lor patrie, fie efectul unor contacte ulterioare stabilite de grecii din nord cu zona ilirică, de-a lungul străvechii căi de comunicație existentă din totdeauna pe valea Vardarului. Într-adevăr, cercetările arheologice recente par să precizeze câteva jaloane ale istoriei balcanice a triburilor doriene, înainte de coborîrea lor spre zonele unde vorbirea lor se va înrădăcina pentru totdeauna. Nu este deci imposibil ca beoțenii să fi păstrat o amintire îndepărtată — transformată, o dată cu trecerea timpului, în mit — a contactului lor cu triburile cunoscute mai târziu sub denumirea generală de iliri. Cealaltă cale era cea folosită de unele produse grecești arhaice ce vor pătrunde pentru prima dată în centrul regiunilor ilirice. Tot aceasta este și calea pe care a luat-o menada din Tetovo și mai ales craterele și trepiedele, hidriile și căștile de bronz cu aplice de aur, descoperite în necropolele din Trebeniște și Radoliște din apropierea lacului Ochrida⁴⁴. Cu cîțiva ani în urmă, într-un studiu foarte minuțios al izvoarelor istorice grecești din epoca arhaică, a

⁴⁰ Steph. Byz. s.v. Ἰλλυρία ; Cf. H. F. Tozer, *A history of ancient geography*, ed. II, Cambridge 1936, p. 71.

⁴¹ Schol. Ver. Aen., I, 243 ; Cf. Hesiod, *Teogonia*, 287 și urm.

⁴² Bacc. 1354 și urm.

⁴³ III, 39.

⁴⁴ Cf. Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *Les Actes du VIIIe Congrès intern. d'arch. classique*, Paris, 1965, p. 321.

fost formulată ipoteza unui contact reînnoit dintre beoțieni și iliri după instalarea acestor triburi în zonele lor geografice respective⁴⁶.

Cu toate acestea, în raport cu datele referitoare la celelalte zone balcanice, informațiile privind regiunile și populațiile ilirice sînt destul de modeste. Este vorba în primul rînd de numele cîtorva triburi expuse într-o ordine nu întotdeauna riguroasă. Aceleași triburi vor constitui mai tîrziu, în secolul al II-lea î. e. n., regatul iliric al lui Genthius, pe care Pliniu cel Bătrîn⁴⁶ îl va numi apoi „Illyrii proprie dicti”⁴⁷. Acest concept de iliri fusese deja lărgit de Tucidide, Scylax, Pseudo Skymnos, Polibiu etc. Izvoarele latine, Varro, Cesar, Cicero, Salustius, Titus Livius și mai ales Pomponius Mela și Pliniu cel Bătrîn, vor îmbogăți tezaurul acestor informații grație contactului direct al romanilor cu zona occidentală a Balcanilor și cu realitățile politice pe care le vor înfrunta cu începere din secolul al III-lea î. e. n.

Iliri și Iliria — la început vagi noțiuni etnografice — vor cîștiga de-a lungul a trei secole de contacte economice și politice, un conținut pe cît de bogat pe atît de variat. Acești termeni generali înglobează un mare număr de triburi, desigur înrudite, însă adeseori diferite din punct de vedere al structurii lor sociale, economice și politice. Numărul acestor triburi este relativ important, izvoarele antice menționînd cu aproximație 80, număr la care s-ar cuveni să mai adăugăm încă vreo 20, al căror nume nu este de origine ilirică⁴⁸. Unele dintre aceste triburi au avut un oarecare rol istoric, de exemplu, *Ardiaei*, *Autariatae*, *Breuci*, *Daestiales*, *Delmatae*, *Iapudes*, *Lebecatae*, *Liburni*, *Maezei*, *Pirustae*, *Taulenti*, îndeosebi în cadrul luptei istorice îndreptate împotriva invaziei și cuceririi romane.

Cum era de așteptat, epoca greacă arhaică a manifestat un interes crescînd față de populațiile tracice din Balcani. În această privință există două categorii importante de informații. Este vorba în primul rînd de cele, relativ precise, ale geografilor și istoricilor greci. Începînd cu Hecateu din Milet, ei introduc, în afara zonei aflate la sud de Munții Haemus, realități ale Dunării de jos, considerată nu numai ca o limită a lumii tracice, dar chiar a întregii lumi cunoscute⁴⁹. Această cale va fi adoptată mai tîrziu nu numai de Herodot, dar și de Hellanicos din Mitilene și de alți istorici de mai mică importanță. Se cuvine să adăugăm că aproximativ în aceeași perioadă sciții au intrat în orizontul istoriografiei grecești. Precum se știe un loc important le este acordat în Cartea a IV-a a *Istoriilor* lui Herodot. Vom da atenție

⁴⁶ M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, Coll. de l'Inst. fr. d'Athènes, Ionie, 1, Athènes, 1958, p. 374 și n. 4.

⁴⁷ Titus Livius, 40, 42, 3, 43, 19, 14.

⁴⁸ N.H., 3, 144. Cf. H. Kronasser, *Zum Stand der Illyristik*, în *Linguistique balkanique*, 4, 1962, p. 15 și urm. Acest mod de a considera cea mai veche regiune ilirică este confirmat de către noile cercetări arheologice. Cf. în această privință, B. Čović, *Traits caractéristiques essentiels de la culture matérielle des Illyriens — région centrale*, în actele, *Simpozijum o teritorijalnom i kronoloskom razgraničenju ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, p. 112 și urm. Chiar între aceste limite restrînse etnogeneza ilirilor pune, din punct de vedere arheologic, probleme care sînt departe de a fi simple. Cf. în legătură cu aceasta, J. Harmatta, *Zum Illyrischen*, în *ActaAnt*, XV, 1—4, Budapesta, 1967, p. 234.

⁴⁹ Poate acestea trebuie considerate drept nume ale unor populații alogene, stabilite mai tîrziu în Dalmatia.

⁵⁰ Cf. William Arthur Heidel, *The frame of the ancient Greek maps*, în *Am. geogr. soc., research series*, nr. 20, New-York, 1937, p. 20 și urm. Aceași părere la Pindar, *Olympica* III, 14—18 și *Isthmia*, VI, 23.

acestor informații numai în măsura în care aceștia vor avea un rol în cadrul realităților istorice ale Daciei transilvane. Acesta a fost, se pare, cazul agatirșilor, a căror prezență și origine rămîne o problemă deschisă pentru arheologie.

Cea de-a doua categorie de informații care trebuie studiate comportă date de ordin mitologic. Sînt oare acestea anterioare sfîrșitului secolului al VI-lea î. e. n? Este desigur o problemă ce merită a fi luată în considerație. Într-adevăr, frecvența temelor mitologice în care tracii joacă un oarecare rol ne obligă să urcăm în timp pînă la o epocă timpurie în care între aceste două populații există un contact relativ strîns. Este vorba în mod evident de tracii din sudul Peninsulei balcanice, adică de cei stabiliți în zona de contact (Pangeea, Calcidica și Hellespont), în care schimburile de tradiții se puteau face cu ușurință. Amintim astfel, spre a da numai cîteva exemple, numele lui Akamas, ce pe de o parte desemnează un șef trac din epopeea homerică, dar pe de altă parte pe unul dintre fiii lui Tezeu⁵⁰. Nimfa greacă Argiopé părăsită de iubitul ei Philamon, caută găzduire printre tracii odrizi⁵¹. Dacă cele două mituri amintite dovedesc interesul atenienilor față de regiunile tracice, alte mituri au drept punct de plecare Teba. Agave, fiica lui Cadmos și a Armoniei, sora Semelei, este personajul principal al unei legende tebane ce pare să reflecte o opoziție locală față de cultul lui Dionysos⁵². Din ea Euripide va face un personaj tragic⁵³. Din aceeași „saga” beoțiană a luat naștere mitul privighetorii (aedon). Soția regelui Zethos, geloasă pe copiii cumnatei sale Niobe, își va ucide fără voie propriul său copil; ea va fi apoi metamorfozată în pasăre. Versiunea atică a aceleiași legende o arată ca fiică a regelui Pandion și soție a regelui trac Tereu, îndrăgostit de cumnata sa Philomela⁵⁴. În sfîrșit, Abderos, fiu al lui Hermes sau al lui Poseidon și favorit al lui Heracle, va fi devorat de ielele antropofage furate lui Diomedea, rege al tracilor bisoni. Legenda spune că, pe mormîntul său Heracle va întemeia orașul Abdera, pe coasta tracă a Mării Egee⁵⁵.

Majoritatea legendelor și miturilor reflectînd vechile contacte dintre greci și tracii au fost deja studiate. Pînă la ce punct însă unele dintre aceste mituri grecești sînt fructul unui contact direct între greci și tracii? Este de asemenea posibil ca, fiind de origine tracă, ele să fi urmat totuși o filieră dublă: tracă propriu-zisă și micro-asiatică. Acesta pare a fi cazul mitului și cultului lui Dionysos⁵⁶. Cît despre alte mituri, proveniența lor sud-tracică este indiscutabilă. Mitul lui Boreu, zeu al vîntului, locuitor al țării

⁵⁰ Il. 6, 7. Un alt Akamas, fiul lui Antenor și al lui Theano, conducător al dardanienilor, apare tot la Homer, Il. 16, 342. Fiul lui Tezeu și al Phedrei, purtînd același nume și lund parte la căderea Troiei este amintit de Plutarh, Tezeu 35 și Pausanias, 1, 17, 6.

⁵¹ Apoll. 1, 16; Pausanias, 4, 44, 3. Soția lui Orfeu poartă același nume (Athenaios, 13, 597), de asemenea și fiica lui Teuthras, rege al mysienilor și soția lui Telephos (Diodor, 4, 33).

⁵² Ovidiu, *Mel.*, 3, 701.

⁵³ Cf. și H. von Geisau, în *Der kleine Pauly*, 1, 1964, col. 122.

⁵⁴ *Od.* XIX, 518. Cf. J. Cazzaniga, *La saga di Itis*, Milano. 1951; G. Mihailov, *La légende de Térée*, în *Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté des Lettres*, vol. 50, 2, 1955, p. 75—208.

⁵⁵ Apoll., 2, 97.

⁵⁶ Cf. Marin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, München, 1955, p. 564 și urm.

tracilor și îndeosebi mitul lui Orfeu, constituie o dovadă grăitoare în această privință⁵⁷. Oricare ar fi vechimea lor, aceste mituri pun o problemă de un interes deosebit. Este limpede că tracii ce locuiau coasta septentrională a Mării Egee, intrați în orizontul literaturii grecești cel puțin din secolul al VII-lea î. e. n., n-au pierdut niciodată din interesul pe care-l suscitaseră de la început în lumea elenă. Mitografii și istoriografii greci au fost cei care au dat pentru prima dată un nume comun populațiilor situate la sud de Haemus.

Traci sau *Tracia* reprezintă noțiuni etnice și geografice având sfere și accepțiuni ce variază în raport cu epocile istorice⁵⁸. Grecii înglobau sub această denumire colectivă marele grup de triburi înrudite prin limbă și civilizație, ce populau un teritoriu întins aflat în nord-estul Peninsulei balcanice, delimitat de Marea Egee și Balcani, precum și regiunile învecinate. Pontul Euxin pe de o parte, Carpații și Dunărea pe de altă parte, constituiau granițele sale naturale⁵⁹. În afara acestui spațiu, tracii se întindeau pînă la capătul Macedoniei și al Iliriei la apus, ca și către insulele Mării Egee (Thasos, Samotrake, Lemnos, Imbros, Tenedos etc.) și o întinsă zonă din partea vestică a Asiei Mici. Limitele geografice ale teritoriului etnic trac nu pot, prin urmare, să fie fixate cu exactitate, din lipsă de precizie în informațiile privitoare la habitatul primitiv al tuturor triburilor care aparțineau acestui mare grup. Fuziunea tracilor cu alte populații (iliri, celți, iranieni, greci etc.) intervenită mai ales cu începere din secolul al XII-lea face să apară ca extrem de dificilă o delimitare precisă a frontierelor în zona contactelor respective.

Denumirea etnică de *Thrax*, *Thraex*, ce apăruse încă în epopeile homerice, nu pare totuși să aparțină limbii tracilor, cu toate că a devenit un nume etnic acordat triburilor cuprinse între Marea Egee și Dunăre⁶⁰. Triburile trace au ajuns destul de tîrziu la o unitate politică relativă⁶¹. Această stare de lucruri explică binecunoscuta remarcă a lui Herodot : „Neamul tracilor este cel mai numeros din lume, după cel al inzilor. Dacă ar avea un singur cîrmuitor sau dacă tracii s-ar înțelege între ei, el ar fi de nebiruit și cu mult mai puternic decît toate neamurile, după socotința mea. Dar acest lucru este cu neputință și niciodată nu se va înfăptui. De aceea sînt aceștia slabi. Tracii au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile lor sînt cam aceleași la toți, afară de geți, trauși și de acei care locuiesc la nord de Crestonai⁶²”. Cîteva triburi mai puternice au putut realiza o oarecare expansiune extinzîndu-și influența asupra teritoriilor vecine. Triburile tracice erau foarte numeroase. Lista numelor lor depășește o sută, cu toate că unele dintre ele sînt cunoscute numai printr-o simplă mențiune literară sau epigrafică⁶³.

O problemă și mai complexă se dovedește a fi cea a granițelor occidentale și septentrionale ale teritoriului ocupat de către triburile tracice.

⁵⁷ Ps. Aristot, 973 a. Cf. R. Böker, în *Der kleine Pauly*, I, 1964, col. 910.

⁵⁸ G. I. Katzarov, *RE*, VI, A, 1936, col. 393–551 ne prezintă o expunere exhaustivă. Cf. și I. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963.

⁵⁹ Cf. în special Chr. Danov, în *RE*, s.v., *Pontos Euxeinus*.

⁶⁰ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 4–5.

⁶¹ Denumirea colectivă de *Thraikes* pare să fi fost acordată la început cîtorva triburi meridionale aflate în contact direct cu grecii. Puțin cîte puțin acest nume pare să fi înglobat toate triburile care locuiau între Marea Egee și Dunăre.

⁶² V, 3.

⁶³ Cf. N. Jokl, în *Ebertl, RL*, col. 278–280 și Lenk, în *RE*, VI A, col. 404–407.

Către apus se pare că tracii au înaintat pînă la Marea Adriatică, într-o zonă ce depășește cu mult amplasarea indicată de geografii secolelor VI—V î.e.n. Brigii, de exemplu, înrudiți probabil cu frigienii, par să fi locuit o zonă situată între coasta adriatică și Macedonia și să se fi interpus triburilor trace și ilirice. Între cursul inferior al râului Axios și râul Nestos se întindea ținutul triburilor migdono-edoniene, ale căror eroi eponimi erau cei doi fii ai lui Ares, Mygdonos și Edonos⁶⁴. Migdonienilor și crestonilor — aceștia din urmă înrudiți cu ei — li se adăugau triburile ce locuiau în Calcidica, dintre care sitonii, care au dat numele peninsulei Sitonia⁶⁵. În regiunea de coastă de la răsărit de Strymon, trăiau pierii, al căror nume amintește de Pieria și de muntele Pieros din Macedonia. Țara lor învecinându-se cu Pangeea, bogată în aur, pierii exploatau acest minereu, ca și edonienii și odomanții⁶⁶. Bizalții care, ca urmare a contactului lor străvechi cu grecii erau denumiți „cei ce vorbesc două limbi”, ocupau un loc foarte important în acest sector. Aici, ei exploatau filoanele metalifere din muntele Dysoron, lucru pe care-l făceau deja din antichitatea îndepărtată, continuînd pînă în momentul în care regiunea a căzut sub stăpînirea regelui macedonean Alexandru al V-lea⁶⁷. În sfîrșit, unele informații par să ateste prezența tracilor în Grecia. Tereu, fiu al lui Ares, apare ca rege al Daulidei, în Phocida; mormîntul său se afla — spune legenda — la Megara⁶⁸.

La nord de acest ținut, se întindea teritoriul locuit de tracii munteni: bessii, satrii, dieri și diobesi, pentru a nu aminti decît triburile cunoscute pentru devoțiunea cu care practicau cultul lui Dionysos⁶⁹. Expansiunea acestor triburi de munteni a exercitat o presiune foarte puternică asupra triburilor stabilite pe coasta septentrională a Mării Egee. Satrii, de exemplu, au pus stăpînire la un moment dat pe minele din regiunea muntelui Pangeu. Sappaiei-ii și Corpillii au pătruns în valea Hebrului, venind dinspre coastă⁷⁰. Mai spre apus trăiau maizii și denteleții. Granițele lor traversau regiunea izvoarelor râului Strymon⁷¹. Potrivit unei tradiții mitice, Seuthes și Rhomakes, din tribul maizilor, ar fi inventat fluierul păstorilor⁷². Mai către est se întindea țara odrizilor, situată între Hebru și litoralul Mării Negre⁷³. Erau fărîmițați în numeroase triburi, printre care îi vom semna pe beni, pe kaini, pe oșci și pe koilaletii. Tot în această zonă de-a lungul secolelor IX—VI î. e. n. triburile s-au suprapus în mai multe straturi. Misienii, frigienii și tinii par să fi constituit stratul cel mai timpuriu. Modul în care acest proces de fuziune etnică a continuat, chiar după secolul al VI-lea, ne este cunoscut destul de sumar.

La capătul unei expuneri care în mod fatal trebuia să omită detalii de ordin pur geografic sau legendar, ne vom opri un moment asupra unei

⁶⁴ Strabo, VII, 328; cf. K. Bittel, *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen, 1945, p. 58 și urm.

⁶⁵ Cf. D. W. Bradeen, *The Chalcidians in Thrace*, în *AJPh*, 73, 1952, p. 356—380.

⁶⁶ C. Stanley Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, p. 39 și urm.

⁶⁷ Herodot, VIII, 116.

⁶⁸ Homer, II, 2, 520; V Herodot, VIII, 35, 1; Tucicide, II, 29.

⁶⁹ Herodot, VII, 110; Cf. G. J. Kazarov, *Trakijskite Besi*, în *Bull. Soc. Hist. Bulg.*, VI, 1924, p. 31—47.

⁷⁰ Herodot, *ibidem*; Strabo, VII, 331.

⁷¹ Tucicide, II, 98; Strabo, VII, 316; Plutarh, Alex., 9.

⁷² Athenaios, IV, 184.

⁷³ Herodot, IV, 92; VII, 137; Tucicide, II, 29.

probleme fundamentale și anume felul în care putem aprecia calitatea informațiilor de care dispunem cu privire la popoarele balcanice și fixa momentul în care aceste informații au putut deveni un bun comun al geografiei istorice grecești. Această problemă conține un îndoit aspect: moștenirea homerică pe de o parte și informațiile mai recente pe de altă parte.

Nu se poate nega faptul că marii istorici greci de la sfârșitul secolului al VI-lea și din secolul al V-lea au cunoscut și apreciat cele două mari epopei homerice perfect cristalizate în forma lor actuală, încă de pe vremea lor. Totuși, în afara câtorva excepții, geografia istorică greacă a epocii arhaice nu reproduce întrutotul tradiția homerică. Chiar în ceea ce privește lumea greacă propriu-zisă, deci acolo unde această tradiție și-ar fi găsit cel mai bun loc, informațiile și tradițiile culese de către noua istoriografie sînt diferite. Informațiile menționate mai sus cu privire la pelasgi și lelegi sînt special de grăitoare din acest punct de vedere. Această concluzie se confirmă o dată mai mult cînd este vorba de popoare elene, contemporane cu Anaximandru, Hecateu din Milet și Pherecide din Atena, cu Herodot originar din Halicarnas, devenit mai apoi, ca și succesorul lui Tucidide, adevăratul purtător de cuvînt al lumii atice. Mărginit mai întîi — în timpul primelor secole ale mileniului I — la orizontul grec propriu-zis, interesul istoriografiei arhaice s-a lărgit într-un fel cu totul excepțional cu începere de la sfârșitul secolului al VII-lea, odată cu marea colonizare greacă. Lumea cunoscută — *oikumene* — era considerată ca fiind limitată la sud de izvoarele Nilului, iar la nord de apele Dunării ⁷⁴.

Într-adevăr, de-a lungul unui singur secol, coasta septentrională a Mării Egee, locuită ca și cîteva insule mari (Thasos, Samotrake și Lemnos) de triburi trace, coasta orientală a Adriaticei și ținutul care se întindea în spatele ei, unde stăpîneau nestingherite triburile ilirice, precum și țărmul de apus al Pontului Euxin se deschid ca niște uriașe porți în fața marinarilor și colonilor greci, puși din nou față în față cu realitățile balcanice — așa cum acestea se cristalizează în cursul secolelor X—VII î. e. n.

Era colonizării grecești a început în cea de-a doua jumătate a secolului al VII-lea. Condițiile geografice favorizau schimburile stimulate de bogățiile locale — grîne și turme de vite, aur și oameni — de care economia greacă simțea o nevoie din ce în ce mai imperioasă. Tracia, larg deschisă influențelor grecești prin literalul său meridional și valea Ebrului, a fost supusă începînd cu secolul al VI-lea unor presiuni sporite prin intermediul coloniilor întemeiate pe coasta de apus a Pontului Euxin. Cu două secole mai înainte, Chalcis din Euboea dăduse semnalul acestei activități colonizatoare, pe care Miletul, Corintul și Megara o vor continua cu tenacitate și strălucire. Factoriile din Abdera și Maroneea, din Enez la vărsarea Ebrului și, mai tîrziu colonia de la Amphipolis, la vărsarea riului Strymon, au pregătit terenul pentru pătrunderea neguțătorilor și a produselor grecești spre interiorul țării. Mai spre răsărit, Chersonesul și Propontida au lărgit această primă zonă de contact: Cardia, Gallipolis, Sestos și Eleont pe de o parte, Perinth, Selimbria și Bizanțul pe de altă parte, au deschis noi căi de acces către Tracia. La sfârșitul secolului al VII-lea,

⁷⁴ Cf. J. Oliver Thompson, *History of ancient geography*, Cambridge, 1948, p. 47 și urm. Nu putem însă fi de acord cu autorul cînd consideră (p.21) că prezentarea homerică a tracilor este rezultatul unei tendințe — firește pentru o epocă mult mai tîrzie — de a idealiza pe „barbări”.

greutățile de care se loveau navigatorii greci în Pontul Euxin deveniseră mai puțin grave. La rîndul său, Pontul Euxin va deveni aproape un lac grecesc. Punctul de plecare al acestei cuceriri l-a constituit întemeierea, de către coloniștii veniți din Megara, a celor două orașe situate pe malul Bosforului. Calcedon mai întîi și apoi Bizanțul, cîcia a două mări și două continente. Cu toate acestea, Miletul — centru al Ioniei, în care elenismul a ajuns, începînd cu secolul al VII-lea la cel mai înalt grad de civilizație — a fost cel ce a luat-o înaintea rivalei sale dorice. Tradiția antică îi atribuia întemeierea a 90 de colonii pontice. Cifră, fără îndoială, exagerată, dar importanța Miletului în cadrul acestei opere menite să schimbe în întregime condițiile economice și sociale, politice și culturale ale populației riverane Mării Negre nu a fost mai mică. Grație colonilor săi, de la un capăt la altul al Pontului Euxin, începînd cu coasta meridională — de-a lungul căreia au fost întemeiate Sinope, Amycos și Trebizonda — și pînă la ținutul hiperboreenilor cufundat în nesfîrșitele nopți de iarnă, limba greacă a sfîrșit prin a deveni o limbă internațională.

Precedată de o scurtă pericadă de descoperiri și contacte, colonizarea greacă a Pontului Euxin a făcut, în mai puțin de o jumătate de secol, progrese considerabile. Apollonia și Odessos, pe țărmul bulgar; Istros, la gurile Dunării, pe litoralul românesc, Olbia la vărsarea comună a Niprului și a Bugului; Tyras, la gurile Nistrului, Panticapeea și Phanagoria, ce făceau de strajă la intrarea în Marea de Azov; Theodosia și Hermonassa, pe țărmul sovietic, iată unele dintre cele mai importante orașe pontice întemeiate de Milet. Megarienii instalați la Heracleea, pe coasta meridională a Mării Negre, au contribuit și ei în mare măsură la înflorirea elenismului pontic. Mesembria și Callatis — pe coasta occidentală — Chersonesul tauric — în Crimeea, au transferat la rîndul lor dialectul și instituțiile dorice⁷⁵.

Al doilea moment de o mare însemnătate în aprofundarea cunoștințelor grecești în ceea ce privește geografia și istoria triburilor balcanice (a tracilor în special) a fost cel determinat de politica ateniană față de populațiile de pe coasta septentrională a Mării Egee și de interesul său tot mai sporit pentru o alianță cu regii traci. Preludiul acestui interes se trădează prin grija arătată de Herodot în stringerea tuturor informațiilor relative la atitudinea tracilor față de expedițiile persane. Pe de altă parte, nu poate fi uitat faptul, vizibil încă în opera lui Hecateu, că imensele bogății ale acestor regiuni nu puteau lăsa indiferentă economia greacă — cea a ateniensilor în special. Un ecou direct al acestui interes purtat bogățiilor naturale ale regiunilor trace poate fi găsit în opera lui Herodot⁷⁶, care relatează textul raportului prezentat lui Xerxes asupra minelor de argint și abundenței lemnului de construcție, de către Megabaze, satrap al Traciei recent cucerite.

De fapt interesul arătat de Herodot ținuturilor tracice se oprește la Dunărea de Jos. Dincolo de această principală arteră a Europei centrale și sud-estice — considerată ca limită a lumii cunoscute — informațiile sale sînt extrem de vagi. Faptul nu se explică numai prin sărăcia de informații de care dispunea el. Este vorba de asemenea de programul său

⁷⁵ Cf. Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 323.

⁷⁶ V, 23, 25.

de lucru, al cărui scop principal era studierea regiunilor implicate, direct sau indirect, în conflictul ce a pus față în față lumea greacă și cea persană. Astfel, dacă vorbește de Zamolxis, în același timp profet și zeu al geților, el o face deoarece, în timpul expediției sale împotriva sciților, Darius s-a lovit de rezistența geților din Dobrogea. Credincios deci concepției geografiei arhaice despre *oikumene* și credincios programului său, Herodot îi va face pe sciți să apară în Cartea a IV-a a *Istoriilor* sale, în care le rezervă locul cel mai important, aceștia fiind nu numai primii ce i-au opus rezistență vestitului rege, dar și cei care l-au obligat să se întoarcă în Asia Mică fără vreun rezultat militar sau politic. Tot datorită fidelității față de același program, Cartea a V-a a fost consacrată Traciei meridionale, deoarece zona situată între Balcani și Marea Egee — transformată de Megabaze în satrapie — a intrat direct în planurile de campanie ale regilor persi⁷⁷.

Ținuturile de la nord de Dunăre — cu excepția celui locuit de agatirși, considerați drept sciți și interesați deci ca atare — reprezentau o zonă „pustie” avînd o întindere nesfîrșită⁷⁸. Ignorarea realităților nord-dunărene se datora în primul rînd faptului că orizontul geografic al lumii grecești arhaice și crizontul politic al conflictului greco-persan nu îngloba această regiune. Interesul istoriografiei grecești față de sud-estul european se oprea astfel la Dunăre — în timp ce acela rezervat sciților — cunoscuți probabil datorită colonilor greci stabiliți la nordul Mării Negre — continua să ocupe primul loc. Numeroase dovezi vin în sprijinul acestor afirmații. În primul rînd, este vorba de lucrarea intitulată *Persica* a lui Ctesias, medic al regelui Artaxerxes Memnon, care reia preocupările predecesorilor lui Herodot⁷⁹. Hippocrate din Cos, în al doilea rînd, își manifestă interesul pentru existența populațiilor hiperboreene, interes care în fond nu-i viza decît pe sciți⁸⁰. Firește că în toată această perioadă, interesul purtat tracilor din sudul Peninsulei balcanice nu slăbește nicio clipă. Aristofan⁸¹ și Theopomp⁸²; Xenofon⁸³ și Platon⁸⁴ vor continua tradiția vechii istoriografii grecești al cărei interes creștea în urma politicii duse de atenieni în Balcani. Din acest punct de vedere nimic nu-i deosebește de înaintașii lor pe istoricii și geografii secolului al IV-lea î.e.n. Androtion⁸⁵, Theopomp din Chios⁸⁶, Clearh din Soloi⁸⁷, Pseudo-Calisthene⁸⁸, Heraclid din Pont⁸⁹, Scylax din Carianda⁹⁰. Același orizont limitat la zona balcanodunăreană este atestat în literatura propriu-zisă; mai larg la Menandru⁹¹,

⁷⁷ V, 2.

⁷⁸ V, 9.

⁷⁹ *Ctesiae Cnidii fragmenta*, ed. C. Müller, Firmin Didot, Paris, 1872, fr. 17.

⁸⁰ *Opera*, ed. Kuehlwein, Teubner, Leipzig, 1895, I, 17.

⁸¹ *Achar.*, 134 și urm.

⁸² *Tisamenos*, fr. 1.

⁸³ *Anabasis*, VI, 1, 5; VII, 3, 21.

⁸⁴ *Charm.*, 156 d.

⁸⁵ *FGH*, III B, fr. 54.

⁸⁶ *FGH*, II, B, fr. 45.

⁸⁷ *FGH*, II, fr. 8.

⁸⁸ I, 23.

⁸⁹ fr. XXVIII (ed. W. Rose, Teubner, Leipzig, 1870, p. 370).

⁹⁰ *GGM*, I, 67.

⁹¹ *Menandri quae supersunt* (ed. A. Koerte, Teubner, 1953, fr. 794—95).

mai mărginit la Lycofron⁹², ambii avînd drept succesor la începutul secolului al III-lea pe Apolonios din Rhodos⁹³.

Cum era de așteptat, întreaga literatură istorică și geografică a secolului al III-lea a păstrat același interes pentru zona balcano-dunăreană — cel puțin în limitele sale tradiționale, adică pînă la Dunăre. În sprijinul acestei afirmații vin operele lui Filarh⁹⁴, Nicandru⁹⁵, Satyros⁹⁶ și Mnaseas⁹⁷. Fără să depășească spațiul orizontului balcanic, așa cum îl delimita în perieghiza lui Skymnos din Chios, Polibiu va îmbogăți substanțial conținutul istoric al realităților balcanice, subliniind elementele noi intervenite în compoziția etnică a peninsulei. Politica greacă față de această zonă, care se resimte de pe urma invaziei celtilor, deveniți un factor permanent în urma instaurării regatului din Tyle, ocupă un loc important în opera lui Polibiu⁹⁸. Faptul acesta trebuie subliniat mai ales dacă ne gîndim la pierderea unui mare număr de lucrări de geografie redactate în acea perioadă, foarte valoroase nu numai pentru lumea greacă, dar și pentru triburile traco-ilire și geto-dace, cu atît mai importante cu cît ținem seama de componența balcanică a politicii grecești în secolul al IV-lea î.e.n. Într-adevăr, interesul politic al regatului macedonean față de zona balcanică n-a încetat niciodată să se manifeste, durînd pînă la sfîrșitul acestuia ca stat independent. Începînd cu Filip al II-lea, regii macedoneni vor relua, la rîndul lor, vechea sferă de influență ateniană, extinzînd-o pînă la Dunăre. Acest fapt explică interesul crescînd acordat realităților balcanice. Pentru Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, „hinterland”-ul trac și iliric constituia o realitate cu atît mai vie cu cît era mai apropiată. Campaniile lui Filip, în 339 și cele ale lui Alexandru în 335 au marcat începuturile acestei noi faze. Partea de sud a Traciei și a Iliriei a fost integrată în limitele regatului macedonean, a cărui forță de expansiune va deschide în fața lumii grecești imensul orizont al Orientului. Cu toate că de acum înainte comerțul elen se va îndrepta cu precădere spre Orient, aceasta nu înseamnă că regiunile balcanice nu au simțit efectele acestei unificări pe scară mondială.

În zadar am încerca să schițăm un tablou sumar al profundelor transformări de ordin economic și social, politic și cultural suferite de lumea veche începînd din momentul în care marele cuceritor macedonean a deschis, cu arma în mînă, porțile Orientului. Faptele sale de arme au constituit subiect de legendă pînă în străfundurile Asiei. Ca și Filip al II-lea, Alexandru a fost nevoit, înainte de a începe marșul spre Orient, să întreprindă o campanie rapidă prin părțile Dunării. Cu cîtiva ani în urmă, orașele pontice de la Bizanț și pînă la gurile Dunării, solicitaseră protecția regelui macedonean pentru a face față unei noi înaintări a sciților, conduși de regele Atheas. Cu toate acestea nici cei mai avizați dintre greci nu puteau bănui cît de importante vor fi urmările acestor fapte de arme. Rămasă în afara marilor bătălii prin care tînărul rege macedonean își

⁹² *Alexandre*, 186—189 (ed. Kinkel, Teubner, Leipzig, 1880).

⁹³ *Argon*, IV, 282—293. 298—328.

⁹⁴ *FGH*, II, A, 20, 83.

⁹⁵ *Met. fr.* 58 (ed. Schneider, Teubner, Leipzig, 1856).

⁹⁶ *FGH*, III, fr. 5.

⁹⁷ *FGH*, III, fr. 23 și 36.

⁹⁸ IV, 45, 10; 46, 1. Cf. H. F. Tozer, *op. cit.*, p. 248—9.

croia drumul care îl va purta de la Granic pînă la Indus, regiunii balcanice i-au parvenit totuși ecouri îndepărtate. Dubla presiune economică și socială, care sfărîmase cadrul prea îngust al vechilor *poleis* grecești, a avut într-o măsură mai mică, e drept, repercusiuni dizolvante și asupra orașelor pontice.

O dată cu deschiderea porților Orientului pentru economia greacă, și lărgirea orizontului geografic și cultural pînă la dimensiuni la care elenismul clasic nici măcar nu visase vreodată, bazinul pontic a devenit mai activ ca niciodată. Sciți, sarmați, geto-daci și traci, regi pe jumătate elenizați și șefi de triburi au intrat, grație comerțului de grîne, de pește, de vin și de sclavi, practicat de neguțătorii și armatorii greci, în orbita mării frămîntări economice și politice a Mediteranei. Monumentele de artă, bijuteriile și vasele de aur, vasele de argint aurit și armele de paradă reflectă ca o adevărată și fidelă oglindă intensitatea acestor schimburi, ale căror ecouri se vor repercuta uneori pînă departe în Carpați sau în interiorul stepelor sarmatice. Monedele grecești și mai ales minunații stateri de aur ai lui Filip al II-lea și ai urmașilor săi, tezaurizați la început de pătura aristocratică a triburilor locale, își vor îndeplini în scurt timp adevăratul lor rol economic pe piața pontică. Monedele barbare, imitate puțin mai tîrziu după tetradrahmele macedonene, reflectă la rîndul lor înflorirea economică a triburilor autohtone, în mijlocul cărora orașele pontice desfășurau de mai bine de trei secole o activitate rodnică și tenace în același timp. În acest climat, ușor febril, au fost importate și executate în Balcani ca și în nordul și estul Mării Negre, opere de artă care se numără, pe bună dreptate, printre capodoperele artiștilor și meșterilor greci: cităm, de exemplu, tezaurul de aur din Paražiuriște sau celebrele picturi murale din mormîntul regal dela Kazanlık, în Bulgaria, tezaurul de argint de la Hagighiol, în România⁹⁹ și altele.

Ca urmare directă a acestei noi stări de lucruri, istoria și geografia greacă din această perioadă au înregistrat nu numai noile realități cărora politica regilor macedoneni era chemată să le facă față în Balcani, dar și deplasările anumitor triburi trace sau ilire. Este adevărat că acest din urmă aspect — dinamica triburilor traco-ilirice a fost sesizat cu mai multă claritate de istoriografia și geografia greacă către sfîrșitul epocii elenistice. *Biblioteca istorică* a lui Diodor din Sicilia¹⁰⁰ și îndeosebi *Geografia* lui Strabon constituie un strălucit exemplu în această privință. Nu este locul să insistăm aici asupra numeroaselor amănunte precizate în opera celui din urmă. Nu ne împiedică însă să constatăm că, excelent cunoscător al izvoarelor grecești începînd cu Homer și pînă la Eratostene, Strabon încearcă și reușește uneori să ia în considerație în mod critic tradițiile vechi de secole ale istoriografiei grecești, pe care o compară cu realitățile contemporane ale propriei sale epoci. Aceasta explică felul în care, pentru prima dată în istoriografia greacă, apare subliniată veridicitatea tradiției privitoare la înrudirea frigienilor cu brigii, ca și cea dintre mizi-enii din Asia Mică și moesii de la Dunăre. Aceasta explică de asemenea faptul că limitele lumii balcano-dunărene vor fi acum împinse pentru întîia

⁹⁹ Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 324.

¹⁰⁰ II, 43, 4; IV, 56, 7; XII, 50,1; XVIII, 8, 1.

dată pînă la zona codrilor hercinici¹⁰¹, unde, potrivit informațiilor eruditului nostru geograf — informații confirmate de altfel și de Cezar — se afla frontiera care îi despărțea pe geți de suebi¹⁰².

Textul lui Strabon scoate în evidență faptul că interesul purtat geto-dacilor, considerați ca fiind o ramură septentrională a tracilor, era de dată mai veche. El a găsit informații privitoare la aceștia la Menandru, care îi identifica în mod categoric pe geți cu traci¹⁰³. Potrivit de asemenea părerii lui Strabon, mocșii de la Dunăre erau și traci¹⁰⁴. Lui Strabon i se datorează de asemenea primele informații exacte relative la dacii din epoca lui Burebista, ale cărui expediții războinice au contribuit la stabilirea unei adevărate hegemonii dace în zona cuprinsă între Carpații Păduroși și Balcani¹⁰⁵.

Istoriografia și geografia epocii elenistice folosind din plin izvoarele astăzi dispărute (avem dreptul să regretăm în special pierderea lucrării geografului Demetrios din Callatis) au realizat cea de-a treia mare perioadă de informații privind realitățile etnice din sud-estul Europei.

Lumea balcanică intrase de multă vreme în orbita civilizației grecești și italice, atunci cînd pentru prima dată a venit în contact direct cu Roma. Adeseori — și fără să subestimăm pentru aceasta importanța acțiunii sale civilizatoare — rolul acesteia din urmă s-a limitat la desăvîrșirea a ceea ce Grecia și Italia preromană începuseră de multă vreme. Dimpotrivă, în bazinul mijlociu al Dunării, ca și în nordul Carpaților, în Pannonia ca și în Dacia, influența sa a fost extrem de puternică. Cu începerea din secolul al III-lea, influența romană se face simțită și dincolo de Carpați, pe teritoriul Poloniei de azi. Vechiului drum al chihlimbarului — Aquileea, Vindobona, Carnuntum — i s-a adăugat, după cucerirea Daciei, un nou drum care a accentuat ritmul pătrunderii monedelor și a produselor meșteșugărești romane pînă în interiorul Pomeraniei, prin trecătorile Carpaților.

Roma se infiltrasă în Balcani de la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. Timp de două secole ea a înaintat către Macedonia, pe de o parte și către Dunărea de jos, pe de altă parte. Cît despre Dalmatia, repede romanizată, ea va deveni în cursul secolului I î.e.n. o adevărată platformă de romanizare în nord-estul Balcanilor. Către sud-est Roma se va găsi însă în prezența unei lumi ilirice și trace atît de puternic angrenată în orbita influențelor grecești că, în ciuda transformării acestei regiuni în provincie romană, caracterul general al civilizației sale materiale și spirituale nu va fi niciodată schimbat. Singurul efect al prezenței romane în această regiune, efect de un interes indiscutabil, va fi crearea unor condiții politice și economice susceptibile de a netezi o cale mai rapidă și mai sigură influențelor grecești.

¹⁰¹ VII, 1, 1.

¹⁰² *Bell. gall.*, VI, 25, 1.

¹⁰³ VII, 3, 4.

¹⁰⁴ VII, 3, 10.

¹⁰⁵ VII, 3, 11. Nu poate fi de acord cu părerile lui E. H. Warmington, *Greek geography*, London-Toronto, 1934, p. XIX după care „ideile geografice ale grecilor asupra Balcanilor erau foarte greșite pînă la sosirea cuceritorilor romani”. Din contra, se poate vorbi, împreună cu H. F. Tozer, *op. cit.*, p. 264, despre caracterul static al geografilor și al enciclopediștilor romani, în contrast cu atenția extraordinară acordată aceluiași probleme de contemporanii lor greci.

Alta va fi situația în nord-vestul Balcanilor. Influențată insuficient de lumea greacă, populația locală (ilirică, celtică și geto-dacă) se va dovedi susceptibilă unei romanizări rapide, în special după cucerirea Pannoniei și transformarea regatelor trace și geto-dace în provincii romane. Începînd cu secolul I e.n., între Marea Adriatică și Dunăre apar numeroase centre orășenești, adevărate focare de romanizare. După cucerirea Daciei de către Traian, același proces se va repeta în arcu intracarpatic. Dacia, ancorată în inima lumii barbare, va suferi, ca urmare a unei politici îndreptate sistematic în acest sens, o romanizare rapidă, a cărei urme dăinuie aproape pe întreg teritoriul său. Ca o urmare firească a acestei politici, romanizarea va cuprinde și zona situată între Carpați și Dunăre, pe toată întinderea Moesiei Inferioare, a cărei parte integrantă a fost multă vreme Dobrogea. Ruinele monumentale ale numerelor case romane întemiate între secolele I—II e.n. fac dovada intensității procesului istoric care a antrenat după sine modificarea aspectului general, politic, economic și cultural al Peninsulei balcanice, al Daciei și al Pannoniei.

Contribuția istoriografiei și geografiei romane la cunoașterea realităților balcanice este direct legată de progresul politicii romane în această regiune. Firește, în etapa inițială, primul loc le revine ținuturilor ilirice și Macedoniei. Abia într-o fază ulterioară, atenția istoricilor va fi solicitată de traci și geto-daci. Titus Livius oferă exemplul cel mai sugestiv pentru prima dintre aceste două etape¹⁰⁶. Cu toate acestea, anumite opere literare — în special cele ale lui Virgiliu¹⁰⁷, Horațiu¹⁰⁸ și Ovidiu¹⁰⁹ — atestă faptul că limitele orizontului roman în ceea ce privește această zonă erau de fapt mult mai largi. Acest fapt explică interesul pe care Trogus Pompeius¹¹⁰, Pomponius Mella¹¹¹, Pliniu cel Bătrîn¹¹², marele enciclopedist al secolului I, Tacitus¹¹³ și Florus¹¹⁴, îl manifestă față de întreaga zonă balcanică. Istoriografia și geografia greacă au merite excepționale din acest punct de vedere. Dion Chrysostomos¹¹⁵ și Plutarch¹¹⁶, Criton¹¹⁷ și Memnon¹¹⁸, Dionysos Periegetul¹¹⁹ și Ptolomeu¹²⁰, Appian¹²¹, Arrian¹²² și în special Dion Cassius¹²³ au îmbogățit în mod extraordinar tezaurul de informații privitoare la istoria și geografia Balcanilor în primele secole ale erei noastre. Operele lor, ca de altfel și cele ale istoricilor și geografilor

¹⁰⁶ XXXIX, 35, 4; XL, 57, 2; 58, 1; XLI, 19, 4; 23, 12; XLIV, 26, 2.

¹⁰⁷ *Georg.*, II, 495—497; III, 349—383.

¹⁰⁸ *Sat.*, II, 6, 51—53; *Od.*, I, 35, 9; II, 20, 7—19; III, 6, 13—16; III, 8, 17—24, 9—24.

¹⁰⁹ *Trist.*, I, 2, 81—86; I, 5, 61—62; I, 10, 13—14; I, 11, 31—42; etc. *Ep. ex. Ponto*, I, 1, 1—2; I, 2, 73—94, 108; I, 5, 67, I, 7, 1—14 etc.

¹¹⁰ IX, 2, 1; 3, 1 și în special XXXII, 3, 16.

¹¹¹ *De chorographia*, II, 2, 16.

¹¹² *NH*, IV, 11, 41; 112, 78.

¹¹³ *Hist.*, III, 46, 2; 53, 3; *An.* II, 64, 1; 67, 2; IV, 46, 1; 47, 1; IV, 48, 1.

¹¹⁴ I, 39; II, 21; II, 26, 27, 28.

¹¹⁵ XII, 16; LXXII, 3.

¹¹⁶ *Aem. Paul.*, 13, 18.

¹¹⁷ *FGH*, II B, fr. 2.

¹¹⁸ *FGH*, III B, fr. 13, 27.

¹¹⁹ *GGM*, II, p. 118—122.

¹²⁰ *Geogr.* III, 8, 1—4; III, 9, 3; III, 10, 1—9; III, 11, 1.

¹²¹ *Hist. Rom.*, 3, 8; 18, 1 etc.

¹²² *Anab.*, I, 1, 4—13; I, 2, 1—3 etc.

¹²³ *Hist. Rom.*, XII, 50; LI, 22, 6—7; LI, 25, 1—5; LI, 26, 1—6; LI, 27, 1—3 etc.

latini menționați mai sus au constituit cea de-a patra și ultima perioadă de acumulare a informațiilor antice asupra etnogenezei popoarelor balcanice. Grație lor, putem urmări astăzi nu numai schimbările intervenite în spațiul geografic care ne interesează, dar și pătrunderea elementelor noi care au făcut și mai complex și variat mozaicul etnic al regiunii sud-est europene din timpul stăpînirii romanilor.

S-au scurs cinci secole de la intervenția Romei în Balcani. Grav preocupată de problemele politice și economice apărute în vremea cuceririi Orientului și Occidentului, ea a lăsat pe planul al doilea provinciile situate între Adriatica și Marea Neagră, inclusiv Grecia. Însă, mai ales după grava criză din secolul al III-lea, regiunea balcanică va apărea în prim plan, atît prin poziția sa centrală într-o lume supusă unor tendințe centrifuge din ce în ce mai accentuate cît și prin valoarea soldaților săi, al căror efort tenace de a apăra unitatea imperiului a fost subliniat de nenumărate ori. Aurelian și Probus, Diocetian și Galerius, Constantin, Valentinian și Iustinian sînt tot atîția ofițeri de origine balcanică datorită cărora imperiul a supraviețuit în urma asaltului triburilor barbare, ce profitau de slăbiciunea internă a celui mai puternic stat al antichității. Alături de ei luptau numeroși legionari și detașamente auxiliare, recrutați tot din aceste provincii, ale căror fapte de arme sînt menționate de majoritatea izvoarelor istorice. Deopotrivă soldați și oameni de stat, împărații de origine ilirică au avut meritul de a fi consolidat vechiul edificiu al imperiului amenințat de ruină și de a fi pus bazele imperiului bizantin, moștenitor al celor mai bune tradiții grecești și romane, care, astăzi încă, stau la baza civilizației europene.

Din punctul nostru de vedere, rolul jucat de locuitorii provinciilor balcano-dunărene în epoca imperială tîrzie este mult mai important decît se crede. Într-adevăr, integrate de multă vreme în viața economică mediteraneană, aceste populații au păstrat, în ciuda vicisitudinilor ce le-au suferit din cauza invaziilor barbare, o puternică tradiție romană, cu atît mai puternică cu cît un nou element unificator, creștinismul, venea să accentueze această tendință către o unitate culturală a imperiului. Dincolo de frontierele romane — cazul populației daco-romane rămase, după 271 fără apărare militară — este deosebit de semnificativ în această privință. Civilizația romano-bizantină a continuat să exercite de-a lungul secolelor o influență cu atît mai puternică cu cît era propagată de statul însuși, ce urmărea o politică de mare amploare. Întemeierea, în 330, a noii capitale a imperiului, Constantinopol, întărise poziția și importanța

provinciilor balcanice. *Limes*-ul dunărean, fortificat de Constantin, Anas-tasiu și Iustinian a devenit un element esențial al apărării imperiului. În spatele lanțului de *castra* și *valla*, orașele și satele provinciilor balcanice au cunoscut o mare și ultimă înflorire. Într-adevăr, săpăturile iugoslave de la Stobi și Iustiniana Prima, cele de la Abrittus, Novae și Nicopolis ad Istrum, efectuate de arheologii bulgari, săpăturile românești de la Histria, Callatis și în special de la Tomis și Tropaeum Traiani, prezintă imaginea unui mod de viață orășenesc. *Villae rusticae* și satele, a căror frecvență presupune o densitate demografică neîntilnită pînă la acea perioadă, dovedesc cît de înaintat era procesul integrărilor în modul de viață al imperiului. Tot în această epocă au dispărut și ultimele urme ale dialectelor locale, înlocuite de limba latină în provinciile din nord și de cea greacă mai ales în cele din sudul Balcanilor¹²⁴.

Cu toate acestea, în ciuda uriașului efort desfășurat de Imperiul bizantin pentru a apăra aceste provincii balcanice, devenite în cursul secolelor IV-VII e.n. scutul defensiv al capitalei însăși, năvala triburilor migratoare s-a intensificat. Puțin cîte puțin, aspectul demografic al provinciilor balcano-dunărene s-a schimbat în favoarea noilor veniți. Totuși, vechea tradiție romano-bizantină, reprezentată de populațiile locale, nu s-a stins. Cîteva regiuni, cărora marele istoric român Nicolae Iorga le-a dat sugestivul nume de *Romaniae*, au păstrat multă vreme unele tradiții care explică geneza anumitor popoare din zilele noastre; acesta este cazul, de exemplu al poporului român și al populațiilor românești din sudul Dunării. De altfel, tocmai această continuitate de populații și tradiții romane explică și unele trăsături ale culturii materiale și spirituale a triburilor slave instalate la sud de Dunăre.

Sfîrșitul acestei perioade a fost martor nu numai a prăbușirii edificiului politic roman, dar și a profundelor transformări suferite de structurile economice și sociale, politice și culturale ale populațiilor din Balcani, transformări ce au caracterizat zorile evului mediu. Începea o nouă experiență istorică. Ea va avea drept rod etnogeneza popoarelor balcanice, așa cum le cunoaștem în zilele noastre. Nu este totuși mai puțin adevărat că, la baza acestei noi experiențe există o altă, care a precedat-o, cea pe care am încercat să o precizăm aici, cu ajutorul izvoarelor scrise greco-latine. Această primă experiență istorică se dovedește a fi de o complexitate și de o bogăție extraordinare, nu numai fiindcă a durat mai mult de două milenii dar și fiindcă în cursul desfășurării sale a avut loc cristalizarea completă a elementelor chemate să constituie, la sfîrșitul Antichității, substratul popoarelor balcanice actuale.

¹²⁴ Cf. Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 327.

L'ETHNOGENÈSE DES PEUPLES BALKANIQUES : LES SOURCES ÉCRITES

RÉSUMÉ

Cette étude a été présentée au colloque international organisé par l'Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen et l'Académie bulgare des sciences qui a eu lieu du 23—27 avril 1969, à Plovdiv (Bulgarie), sur le thème : L'Ethnogenèse des anciens peuples balkaniques. Les actes du colloque seront publiés par l'Académie bulgare des sciences. Vu que deux rapports de base présentés par MM. M. Garašanin (Belgrade) et Vl. Georgiev (Sofia) ont abordé le premier les données archéologiques, le second les données linguistiques, notre texte a laissé forcément de côté tous les renseignements d'ordre archéologique ou linguistique qui pourraient confirmer ou infirmer les sources écrites.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — Carte de la diffusion des populations antiques dans la région sud-est européenne.

